

KOGNITIVE HJÆLPEMIDLER

Nordens Velfærdscenter

**HJÆLPEMIDLER
TIL STØTTE FOR
MENTALE FUNKTIONER
VED PSYKISK SYGDOM**

INNHold

FORORD	3
EFFEKT AF HJÆLPEMIDLER, DER STØTTER MENTALE FUNKTIONER	4
TYPER AF HJÆLPEMIDLER	5
EKSEMPLER PÅ BRUG AF HJÆLPEMIDLER, DER STØTTER MENTALE FUNKTIONER	6
Struktur på dagen. Huskeur	6
Vurdering af tidsforbrug. Timestokken	6
Planlægning af tidsforbrug. Time-timer	7
Plan for aktiviteter. Huskeklokke	8
Styr på sine gøremål. Handi, planlægningshjælpemiddel	8
Kontrol over rastløsheden. PDA	9
Mestring af daglige gøremål. Mobiltelefon	9
Dæmpning af angst. Kugledyne	9
INDSATSER TIL ØGET BRUG AF HJÆLPEMIDLER VED PSYKISK SYGDOM	10
Styrk kompensations-tankegangen	10
Synliggør koblingen mellem psykisk sygdom og nedsatte mentale funktioner	11
Forøg viden om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, på alle niveauer	11
Giv målrettet information til brugere og deres pårørende	11
Sørg for uddannelse af de professionelle og de studerende inden for området	11
Beslutningstagere skal «nurses»	11
Brug professionelle, der har kendskab til hjælpemidlerne	12
Øg brugerdeltagelsen ved hjælpemiddelformidlingen	12
Opbyg et retfærdigt, fleksibelt og lettilgængeligt hjælpemiddelformidlingssystem	12
Etabler lokale centre, hvor hjælpemidler til støtte for mentale funktioner kan afprøves	12
Stimuler udvikling af hjælpemidler uden «hjælpemiddellook»	13
Stimuler forskning og udvikling af hjælpemidler til personer med psykisk sygdom	13
Fortsæt udveksling af viden mellem de nordiske lande	13
NORDISKE INSPIRATIONSILDER	14
Human Teknik	14
Udredning på psykiatriområdet i Sverige	14
Hjælpemiddelambassadører	14
Hjælpemidler i fokus – for personer med psykisk funktionsnedsættelse	15
Samarbejde med kriminalforsorgen	15
Aktiv deltagelse, likeverd og inkludering	16
ABT-fonden	16
Mobiltelefon som kognitiv støtte for personer med ADHD, Autisme eller Asperger syndrom	16
Den danske hjælpemiddelbase	17
Svensk portal for hjælpemidler, der støtter mentale funktioner	17
Nordens Velfærdscenters vidensnetværk om ADHD	17
Tidsskrift fra en kommunal afdeling for socialpsykiatri, alkohol og narkotika	17
LITTERATUR	18

Forord

Mennesker med psykisk sygdom kan have vanskeligheder med at forstå, bearbejde og handle hensigtsmæssigt på informationer og oplevelser. Det skyldes, at deres sygdom kan påvirke et eller flere områder af fx følgende mentale funktioner: Hukommelse, initiativ, opmærksomhed, koncentration, planlægningsevne, tidsopfattelse, sammenfatning af informationer og generalisering på baggrund af mange oplysninger.

Forskning og viden fra praksis viser, at hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, kan medvirke til, at personer med psykiske sygdomme i større omfang kan klare sig selvstændigt og gennemføre et normalt hverdagsliv. Hjælpemidler kan fx medvirke til at skabe struktur på hverdagen, huske aftaler, tage medicin korrekt og stimulere til at iværksætte aktiviteter. Dette kan sekundært medvirke til fx mindre angst og uro, mindre hjælp fra familie og fagpersoner samt styrke muligheder for at varetage uddannelse eller job.

PSYKISK SYGDOM OG MENTALE FUNKTIONER

Psykisk sygdom kan være fx psykoser, angst- og tvangstilstande samt erhvervede og medfødte neuropsykiatriske funktionsnedsættelser. Neuropsykiatriske lidelser er et samlingsbegreb for en række diagnoser fx ADHD (attention deficit hyperactivity disorder), Aspergers syndrom og autisme.

Ifølge den internationale klassifikation af funktionsevne (ICF) deles mentale funktioner i overordnede mentale funktioner som fx orienteringsevne, energi og handlekraft samt i specifikke mentale funktioner som fx hukommelse, opmærksomhed og kognitive funktioner (fx planlægning, dømmekraft, problemløsning og fleksibilitet).

Effekt af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner

Forskning og erfaringer fra praksis viser, at effekten af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, kommer til udtryk i samfundsøkonomiske gevinster fx ved nedsat behov for hjælp og mindre brug af sundhedsydelser. For den enkelte bruger af hjælpemidlerne viser effekten sig som øget livskvalitet via en mere struktureret hverdag, øget selvstændighed, større tryghed og bedre aktivitetsudførelse.

ØKONOMISK GEVINST VED BRUG AF HJÆLPEMIDLER VED PSYKISK SYGDOM

Rapporten fra det svenske Hjälpmedelsinstitutet «Kostnadsnyttobedömning av hjälpmedel till personer med psykisk funktionsnedsättning» (Åke Dahlberg 2010) omtaler følgende økonomiske gevinster ved brug af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner ved psykisk sygdom:

- Behovet for hjælp fra ansatte i social- og sundhedsvæsenet samt fra familie mindskes (ca. 1 time om ugen for hver).
- Personer med funktionsnedsættelse, som har et job, har med et relevant hjælpemiddel lettere ved at beholde jobbet, og eventuelt endda stige i arbejdstid.
- Personer med lettere funktionsnedsættelse, som er arbejdsløse, har større chance for at få et job.
- Analyserne af udgifter og gevinster ved brug af PDA, kugledyne og et tidshjælpemiddel viser, at udgifterne indtjenes i løbet af et år.
- Hjælpemidlerne kan desuden mindske forbrug af sundhedsydelser, behov for psykiaterhjælp og medicinudgifter. Endvidere kan hjælpemiddelbrugerne i større udstrækning bo i eget hjem og dermed mindske forbruget af særlige bosteder.

Men hvis hjælpemidlerne skal fungere, så skal brugeren sammen med en hjælpemiddelkyndig person foretage en analyse af vedkommendes daglige aktiviteter med henblik på at finde de områder, hvor et hjælpemiddel kan støtte de mentale funktioner, så aktivitetsmulighederne forbedres.

Hjælpemidlet skal derefter tilpasses individuelt, og den pågældende bruger samt hjælpere og nærstående familie skal instrueres og trænes i brug og vedligeholdelse.

Desuden skal der følges op på hjælpemidlets funktion, så det løbende afstemmes med brugerens dagligdag og aktiviteter. Derved sikres det, at den optimale effekt af hjælpemidlet bevares. Et gennemsnitligt timeforbrug på 10–20 skønnes at være dækkende til oplæring og opfølgning for hver enkelt bruger.

Typer af hjælpemidler

Hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, kan blandt andet være følgende: Forskellige typer af ure eller elektroniske kalendere med fx alarmfunktioner og mulighed for talende vejledninger eller kalendere med grafisk illustration af tiden, almindelige eller specialfremstillede PDAer (personlig digital assistent), iPads samt beroligende hjælpemidler fx kugledyner m.m.

De mange typer af almindelige mobiltelefoner og internettilgængelige smartphones der findes som standardprodukter på det almindelige marked, kan også ofte med særlige brugerflader eller applikationer (apps) benyttes til støtte for mentale funktioner. Det drejer sig om at finde de alment tilgængelige eller specielt udviklede programmer, der er velegnede netop for den pågældende person. Der kan være tale om applikationer fx til at tage medicin (huske medicinen samt den rette sammensætning på de rigtige tidspunkter), planlægge tid eventuelt med alarm ved aftaler, ordne budget, finde vej, huske informationer, regne, skrive, få viden om hvordan aktiviteter skal udføres og hvor, de foregår, lave søvnprogram, have væskekontrol, blive underholdt (spil, musik, chat, sociale medier) og blive stimuleret til motion m.m. Disse funktioner kan fx vises enten visuelt via billeder/videoer og tekst eller auditivt ved oplæsning.

*Struktur på dagen
– huskeur
side 6*

*Vurdering af tidsforbrug
– timestokken
side 6*

*Planlægning af tidsforbrug
– time-timer
side 7*

*Plan for aktiviteter
– huskeklokke
side 8*

*Styr på sine gøremål
– Handi, planlægningshjælpemiddel
side 8*

*Dæmpning af angst
– kugledyne
side 9*

Eksempler på brug af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner

STRUKTUR PÅ DAGEN – HUSKEUR

Per er 40 år. Han har ADHD, hvilket blandt andet medfører, at han har svært ved at planlægge og koncentrere sig. Hans 5-årige søn bor hos ham hver anden uge, og i de perioder har han nogenlunde styr på dagens gang. De andre uger har han tendens til at sidde ved computeren det meste af natten, fordi han ikke kan løsrive sig. Han har derfor svært ved at komme op og passe den uddannelse, som han er i gang med.

Per har i samarbejde med en ergoterapeut prøvet forskellige hjælpemidler, der kunne hjælpe med at strukturere hans hverdag, så han kan også klare sin uddannelse. Han har besluttet at bruge et huskeur, hvor han kan indtale, hvad han skal gøre på forskellige tidspunkter i løbet af ugen. Huskeuret minder ham om at tilberede morgenmad, vække sin søn, spise, klæde sig på og følge sønnen til børnehave. Om aftenen

udsender uret opfordringen om at gå i seng mange gange. Uret giver ham således «et spark i røven», som han selv siger, og det virker for ham.

VURDERING AF TIDSFORBRUG – TIMESTOKKEN

Hans har i hele sit 30-årige liv haft svært ved at koncentrere sig og med at afslutte opgaver. Han har en maniodepressiv sygdom med hovedsagelig maniske træk. Han arbejder med programudvikling i en computervirksomhed, og det hænder, at han ikke bliver færdig til tiden med sine opgaver eller at han «misser» et vigtigt møde, fordi han let distraheres og bliver optaget af noget andet.

Hans bruger nu en timestok, som viser ham grafisk, hvor lang tid, der er til den næste aktivitet, eller hvor lang tid han har tilbage til at udføre en opgave. Et almindeligt ur gav han ikke den samme støtte. Han kan fx sætte timestokken til et kvarter, når han skal spise frokost eller til et par timer til en speciel opgave. Så viser timestokken hele tiden, hvor meget tid han har tilbage.

PLANLÆGNING AF TIDSFORBRUG – TIME-TIMER

Maria har et arbejde som sekretær. Det forudsætter planlægning og overblik, hvilket kan være svært for hende, da hun har diagnosen ADHD.

Hun siger om hjælpemidlet time-timeren, at den gør tiden synlig. Hun kan se hvor meget tid hun har tilbage til en bestemt aktivitet og kan afslutte den i tide. Før hun fik hjælpemidlet følte hun sig ofte stresset, når tiden løb fra hende.

Om mentale funktioner

De mentale nedsatte funktioner har forskellige fremtrædelsesformer hos forskellige personer. Selv om man har samme diagnose, har man ikke nødvendigvis de samme symptomer, og selv om to personer har samme slags symptomer er det ikke sikkert, at den

samme løsning passer til dem begge. Valg af relevant støtte og kompensation ved nedsatte mentale funktioner er afhængig af mange faktorer fx personlighed, sociale forhold, familie- og samfundskultur og fysiske omgivelser.

Eksempler på nedsatte mentale funktioner:

- Dårlig hukommelse, hvilket kan påvirke indlæring, sociale aktiviteter og skabe utryghed og afmagt.
- Nedsatte eksekutive funktioner, hvilket gør det vanskeligt at tilpasse sig nye situationer og handle hensigtsmæssigt.
- Nedsat motivation. Det at kunne forestille sig en ønskelig situation og koble den sammen med handlinger og udføre dem for at nå situationen kan være svækket.
- Initiativløshed. Det at beslutte noget og handle derpå kan være svækket. Personen med denne form for mental funktionsnedsættelse kan virke doven og uinteresseret.
- Svækket planlægningsevne. Dagligdagen kræver planlægning i forhold til at tilrettelægge et måltid, at gøre rent, at handle ind m.m. Når planlægningsevnen er svækket kan det være vanskeligt at overskue, hvad man skal gøre hvornår.
- Nedsat tidsopfattelse giver problemer med at holde aftaler, at bedømme hvor lang tid en aktivitet tager eller at strukturere dag og nat tidsmæssigt.
- Svækket opmærksomhed forårsager, at man let distraheres og derfor har svært ved at fortsætte aktiviteter, og det medfører ofte indlæringsproblemer.
- Nedsat bearbejdning og generalisering af viden og erfaring medfører, at viden ikke kan overføres til lignende situationer, så man virker ubegavet og ubehjælpelig.
- Udførelsen af automatiske handlinger svækkes, hvilket gør at velkendte aktiviteter kan blive vanskelige at udføre.

PLAN FOR AKTIVITETER – HUSKEKLOKKE

Sandra og Patrik har psykiske funktionsnedsættelser, som påvirker deres planlægningsevne og tidsopfattelse. De har to børn på henholdsvis et og fire år. De har svært ved at få dagen til at fungere hensigtsmæssigt, selv om de gør sig umage med at være gode forældre. Somme-tider hænder det, at børnene ikke får mad, før de bliver utidige og urolige. Når det sker, så kan det være, at køleskabet er tomt, fordi de ikke har fået planlagt indkøbene.

De har afprøvet flere hjælpemidler til at støtte dem, så de kunne få kontrol over deres hverdagsplanlægning. Løsningen blev en huskeklokke, hvor de kan indtale forskellige beskeder, som afspilles, når de skal udføre væsentlige gøremål. De synes nu, at de har styr på de vigtigste opgaver, og at deres dage er blevet mere harmoniske.

STYR PÅ SINE GØREMÅL – HANDI, PLANLÆGNINGSHJÆLPEMIDDEL

Göran har schizofreni, som behandles med medicin. Han bor alene og har et deltidsarbejde. Han har svært ved at huske, hvad han skal gøre, og han kan ikke finde ud af at stoppe nogle aktiviteter i tide. Så bliver han bange og stresset, når der er uorden i dagens gøremål.

Han har fået en specialfremstillet PDA, Handi, som planlægningshjælpemiddel, som han selv kan programmere med de aktiviteter, som han gerne vil udføre. Desuden kan han planlægge hvor lang tid de må tage, og Handi vil give ham besked, varsle ophør eller afgrænse tider for hans gøremål. Han får således besked, når han fx skal tage medicin, se bestemte fjernsynsprogrammer eller vaske tøj.

Især til at handle er den en stor hjælp, da han let bliver stresset sammen med mange mennesker. Han kan skrive indkøbslisten derhjemme i rigtig rækkefølge efter supermarkedets placering af varerne. Han har også skrevet søsterens telefonnummer ind i indkøbslisten, så han kan kontakte hende, hvis han finder en situation for kaotisk. Hun bor i nærheden og har ofte hjulpet ham i sådanne situationer.

Göran oplever, at han har bedre styr på sine gøremål, og at han nok ikke har brug for akuthjælp lige så ofte som før.

KONTROL OVER RASTLØSHEDEN – PDA

Ulrika er en aktiv og udadvendt person, der ofte er tilbøjelig til at have for mange bolde i luften. Hun er 19 år og har diagnosen ADHD. Hun har i sit korte liv prøvet flere forskellige uddannelser.

Ulrika har forsøgt at bruge flere forskellige hjælpemidler for at mindske den negative indflydelse hendes rastløshed og nedsatte koncentration har på hendes funktionsniveau. Hun har sammen med en rådgivende ergoterapeut nu valgt en PDA, som findes på det almindelige marked. PDAen opfylder flere vigtige dagligdagsfunktioner for hende. Hun bruger den til at give påmindelser om noget, hun skal huske eller gøre. Hun benytter dens kalender- og adressebogsfunktioner, som hun supplerer med fotos og billeder som ledetråde. Desuden bruger hun PDAen som et beroligende hjælpemiddel ved at spille spil i situationer, hvor hun ellers ville blive rastløs og urolig. «Jeg skal helst have noget i hænderne, når jeg venter,» siger hun.

MESTRING AF DAGLIGE GØREMÅL – MOBILTELEFON

En person med ADHD har beskrevet på hvilken måde mobiltelefonen er et effektivt hjælpemiddel for ham til at klare sine daglige gøremål:

«Min mobiltelefon erstatter kalender, vækkeur, adresselister og huskeseddel. Den siger, hvem der ringer op, fortæller mig, hvad klokken er, og den giver besked, når jeg skal tage af sted for at overholde aftaler. Kort sagt så virker mobilen som huskeklokke, timestok, radio, lommeregner og meget andet. Desuden kan jeg have forskellige ringetoner i telefonen, som hjælper mig til at beslutte, om jeg vil svare straks på en opringning eller vente til senere. Alt dette har en positiv indflydelse på mit stressniveau, hvilket giver mig mere energi til at arbejde med andre ting.

Når alle nødvendige funktioner er i min mobiltelefon, så har jeg også nemmere ved at strukturere mit liv, og jeg behøver ikke at huske eller søge efter forskellige hjælperedskaber, inden jeg går hjemmefra. Det gør det nemmere for mig at tage af sted som planlagt.

Med en mp3-afspiller i mobiltelefonen har jeg også mulighed for at lytte til beroligende musik. Jeg synes, at min livskvalitet er blevet bedre, efter at jeg har lært at bruge mobiltelefonens funktioner. Men jeg kunne godt have brug for instruktion i at flytte oplysninger mellem computer og mobiltelefon. Det kunne give mig de samme oplysninger på en mere overskuelig måde.»

DÆMPNING AF ANGST – KUGLEDYNE

En kugledyne er tung og lægger sig tæt ind til kroppen på en sådan måde, at den kan virke beroligende for personer med uro og angst. Kugledynen kan også fremme søvn og afslapning viser flere erfaringer fra praksis. Fx fortæller en kvinde med en angstsygdom, at det ofte tog hende flere timer at falde i søvn med sovemedicin, og hun gennemførte flere selvmordsforsøg, så ambulancer og akutlæger blev tilkaldt. Men kugledynen har dæmpet hendes angst, og hun falder hurtigere i søvn, hvilket har medført en nedgang i forbruget af sovemedicin.

Indsatser til øget brug af hjælpemidler ved psykisk sygdom

Flere hundrede tusinde personer i de nordiske lande lever med psykiske sygdomme eller neuropsykiatriske funktionsnedsættelser. Undersøgelser om brug af hjælpemidler blandt personer med psykisk sygdom viser, at ca. 1/10 til næsten ingen af dem benytter hjælpemidler til at støtte de mentale funktioner.

Dette kan skyldes, at politikere og beslutningstagere i de nordiske lande ikke har viden om den økonomiske gevinst, der kan være ved at formidle hjælpemidler til støtte for mentale funktioner, samt at hjælpemiddelbudgetterne måske af samme grund er små, så der ikke er plads til udvidelser eller udvikling inden for området.

Psykiske sygdomme i Norden.

- I Sverige skønnes der at være mellem 200 000 og 300 000 personer med psykiske funktionsnedsættelser og neuropsykiatriske diagnoser.
- I Danmark findes der ca. 200 000 personer med angsttilfælde og ca. 40 000 med svære psykoser.
- I Norge har omkring 3,5 procent af den voksne befolkning en psykotisk sygdom og 1,5 procent en mani-depressiv sygdom. Der findes ca. 150 000–180 000 personer med neuropsykiatriske diagnoser.
- I Finland vurderes det, at der findes omkring 100 000 personer med psykisk sygdom.

Desuden kan den manglende brug af hjælpemidler til at støtte mentale funktioner skyldes det forhold, at områdets professionelle ikke har accepteret og forstået, at hjælpemidler faktisk kan kompensere for mentale funktionsnedsættelser. Personer med psykisk sygdom og mentale funktionsnedsættelser har endvidere generelt svært ved selv at skabe ørenlyd og forståelse for deres situation. Endelig er det en kendsgerning, at hjælpemiddelformidlere samt behandlere af psykisk sygdom ikke har tilstrækkelig viden om, hvilke hjælpemidler, der kan støtte mentale funktioner, og hvordan de bruges i praksis. Dette forstærkes ved, at brugerne og deres pårørende heller ikke kender mulighederne og derfor ikke efterspørger information eller løsninger på hjælpemiddelområdet.

Lovgivningen og organiseringen af hjælpemiddelformidlingen tillader mange forskellige fortolkninger, der kan skabe tvivl om formål og ansvar ved tildelingen af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner. Desuden passer genbrugssystemet i hjælpemiddelformidlingen dårligt til moderne og individuelt tilpassede informationsteknologiske hjælpemidler. Dette vanskeliggør også tildelingen af hjælpemidler til personer med psykisk sygdom.

For at fremme brugen af hjælpemidler ved psykisk sygdom til gavn for den enkelte og for samfundet som helhed kunne flere af følgende tiltag iværksættes:

STYRK KOMPENSATIONSTANKEGANGEN

Det er nødvendigt at befolkningen som helhed samt fagfolk, beslutningstagere og politikere forstår, at hjælpemidler kan kompensere for mentale funktionsnedsættelser, at det samfundsøkonomisk kan betale sig, og at livskvaliteten for den enkelte kan forbedres. Kompenserende hjælpemidler kan øge mulighederne for, at personer med psykisk sygdom kan deltage aktivt i samfundslivet og endda skabe mulighed for, at de kan have et arbejde. Særligt politikere bør have viden om dette.

SYNLIGGØR KOBLINGEN MELLEML PSYKISK SYGDOM OG NEDSATTE MENTALE FUNKTIONER

Hverken den almene befolkning eller fagfolk inden for social- og sundhedssektoren er altid klar over sammenhængen mellem psykisk sygdom og mentale funktionsnedsættelser som fx dårlig hukommelse og manglende overblik. Derfor tænkes der ikke på at benytte kompenserende hjælpemidler. Landsdækkende informationskampagner burde iværksættes for at oplyse om mentale funktionsnedsættelser ved psykisk sygdom, og om hvordan de kan afhjælpes med hjælpemidler. En sådan information kan sandsynligvis også have en positiv effekt på forestillinger om og holdninger til personer med psykisk sygdom.

FORØG VIDEN OM HJÆLPEMIDLER, DER STØTTER MENTALE FUNKTIONER, PÅ ALLE NIVEAUER

Større viden om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner og om effekten af brugen af dem vil kunne stimulere til øget brug af sådanne hjælpemidler. Derfor bør information og undervisning af hjælpemiddelviden iværksættes og målrettes mod personer med psykisk sygdom, deres pårørende, fagfolk og studerende inden for området samt formidlere af hjælpemidler, så vel som beslutningstagere og politikere.

GIV MÅLRETTET INFORMATION TIL BRUGERE OG DERES PÅRØRENDE

Der bør være lettilgængelig og synlig information om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, i de miljøer, hvor brugerne og deres pårørende færdes fx på arbejdsformidlingen, socialkontoret, lægepraksis og biblioteker m.m. Informationen skal være let at læse og forstå for de relevante brugergrupper.

SØRG FOR UDDANNELSE AF DE PROFESSIONELLE OG DE STUDERENDE INDEN FOR OMRÅDET

Ergoterapeuter og andre fagfolk med ansvar inden for formidling af hjælpemidler skal have et stabilt og opdateret vidensfundament om hjælpemidler, der kan støtte mentale funktioner, samt om målgrupperne for disse hjælpemidler. Deres viden skal derfor løbende opdateres vedrørende den teknologiske og metodemæssige udvikling inden for området. Også fagfolk, der i det daglige arbejder med behandling og pleje af folk med psykisk sygdom, bør have en generel viden om hjælpemidler, der kan støtte mentale funktioner. Ligeledes bør undervisningen på dette område øges på professionsuddannelserne, og det bør være muligt med videre- og efteruddannelse inden for området.

BESLUTNINGSTAGERE SKAL «NURSES»

I en undersøgelse 2009 blandt svenske politikere og ledere var det kun fire af ti personer, der var i stand til at nævne et eksempel på et hjælpemiddel, der kunne støtte mentale funktioner. Da politikere og ledere har afgørende indflydelse for udvikling af hjælpemiddelområdets organisering og ressourcer, skal der gøres en særlig indsats for at give dem relevante informationer om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner og deres effekt.

BRUG PROFESSIONELLE, DER HAR KENDSKAB TIL HJÆLPEMIDLERNE

Flere faggrupper arbejder med information, rådgivning, formidling og afprøvning vedrørende hjælpemidler. Det er især ergoterapeuter, men også faggrupper, der arbejder med visitation af sociale ydelser, koordination af behandlingsindsatser, læger og hjælpemiddelkonsulenter som kan give værdifuld hjælp på dette område. De skal dog have kendskab til hvilke hjælpemidler, der kan støtte mentale funktioner og på hvilken måde. Desuden skal de kende formidlingsprocessen og kunne analysere aktivitetssituationen hos en person med psykisk sygdom og sammen med vedkommende finde de aktuelle kompensationsbehov.

ØG BRUGERDELTAGELSEN VED HJÆLPEMIDDELFORMIDLINGEN

Hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, skal tilpasses individuelt, og der bør stræbes efter unikke velfungerende løsninger. I det praktiske arbejde med at finde frem til en hensigtsmæssig hjælpemiddelkompensation til personer med en psykisk sygdom må udgangspunktet derfor altid være, at det er personen selv, der er ekspert på sig selv og sit liv. Personen, der har brug for et mentalt støttende hjælpemiddel skal naturligvis deltage i udredningen i det omfang, det er muligt, og som vedkommende selv ønsker. Hermed bliver både de professionelles og brugernes erfaringer og viden samlet til en fælles vidensudveksling og -udvikling til gavn for alle parter.

OPBYG ET RETFÆRDIGT, FLEKSIBELT OG LETTILGÆNGELIGT HJÆLPEMIDDELFORMIDLINGSSYSTEM

For fysiske hjælpemidler som fx kørestole og rullatorer er hjælpemiddelsystemet som regel velfungerende. Men når det handler om informationsteknologiske hjælpemidler til at støtte nedsatte mentale funktioner, så opstår der fx tolkningsproblemer: «Er en mobiltelefon et forbrugsgode eller et handicaphjælpemiddel, når det anbefales som et huske- og planlægningshjælpemiddel?» Og hvad skal man gøre, når hjælpemidlet «falder mellem stolene», så de forskellige afdelinger forsøger at lægge det økonomiske ansvar fra sig? Det kunne se ud som om hjælpemiddellovgivningen og organiseringen af hjælpemiddelformidlingen ikke har fulgt med den tekniske udvikling på hjælpemiddelmarkedet. For at formidlingen af hjælpemidler skal fungere hensigtsmæssigt til støtte for personer med psykisk sygdom skal den være mere tilpasset den aktuelle virkelighed og være både retfærdig, fleksibel og lettilgængelig. Desuden skal den have et indbygget tilpasningsberedskab, så den løbende kan tage højde for de nye hjælpemiddelprodukter, der hele tiden udvikles.

ETABLER LOKALE CENTRE, HVOR HJÆLPEMIDLER TIL STØTTE FOR MENTALE FUNKTIONER KAN AFPRØVES

Det er vigtigt for indlæring og forståelse både at kunne se, høre, røre ved og afprøve nye redskaber. Centre hvor man kan prøve de forskellige hjælpemidler, der kan benyttes af personer med psykisk sygdom til at støtte de mentale funktioner, kan forøge kendskabet og viden på dette område både hos fagfolk, pårørende, hjælpere og brugerne selv. Jo flere centre jo større tilgængelighed og dermed styrket information om hjælpemidlerne hos befolkningen.

STIMULER UDVIKLING AF HJÆLPEMIDLER UDEN «HJÆLPEMIDDELLOOK»

Alle mennesker og især yngre vil gerne have daglige redskaber og hjælpemidler, der er smarte og med god funktionalitet. Hjælpemidlerne skal derfor helst ikke skille sig ud eller have et «handicap-hjælpemiddel-look». Løsninger med standardprodukter er derfor velegnede. Udviklingen af disse produkter, så de også kan støtte nedsatte mentale funktioner, bør således stimuleres. Hjælpemidlerne vil dermed også lettere kunne accepteres af den enkelte bruger.

STIMULER FORSKNING OG UDVIKLING AF HJÆLPEMIDLER TIL PERSONER MED PSYKISK SYGDOM

Der findes meget lidt forskning om effekter af hjælpemiddelbrug til støtte for mentale funktioner ved psykiske sygdomme. Desuden er der brug for viden om analyse- og implementeringsmetoder og typer af hjælpemidler, der er effektive og nyttige for brugerne, samt viden om en hensigtsmæssig organisering af formidling af hjælpemidler inden for det psykiske område. Forskning bør derfor stimuleres, så et veldokumenteret vidensgrundlag kan danne baggrund for brugen af hjælpemidler ved psykisk sygdom.

FORTSÆT UDVEKSLING AF VIDEN MELLEM DE NORDISKE LANDE

Netværket og samarbejdet mellem de nordiske lande om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, har været medvirkende til forøget viden i alle lande inden for området, og det har stimuleret til øget anvendelse af hjælpemidler ved psykiske sygdomme. Derfor er der grund til at fortsætte dette netværksarbejde såvel som at søge yderligere international viden på området og at gennemføre fælles nordiske konferencer samt udviklings- og forskningsprojekter.

Nordiske inspirationskilder

Der er i de nordiske lande i de senere år gennemført en række initiativer for at skabe større opmærksomhed og viden om nytten ved at bruge hjælpemidler til at støtte mentale funktioner ved psykisk sygdom. I det følgende nævnes nogle af disse tiltag.

HUMAN TEKNIK

I projektet «HumanTeknik» (2001–2004) gennemførte det svenske Hjälpmedelsinstitutet sammen med svenske brugerorganisationer en nordisk kortlægning af status quo vedrørende kendskab og brug af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner ved psykisk sygdom. Da kortlægningen viste, at brugen af disse hjælpemidler var minimal, startede projektet Human Teknik et forsøg i den svenske kommune Karlstad, hvor personer med mentale funktionsnedsættelser afprøvede både lav- og højteknologiske hjælpemidler fx tids- og hukommelses-hjælpemidler og hjælpemidler til at skabe struktur i hverdagens aktiviteter.

Resultatet viste, at hjælpemidlerne hjalp til at skabe større selvstændighed og aktivitet, øget tryghed og struktur på dagligdagen for brugerne. Efter 2005 blev erfaringerne fra Human Teknik projektet indarbejdet i afdelingen for socialpsykiatri i Karlstad kommune, og kommunen fik desuden statsstøtte til at etablere et nationalt videnscenter for hjælpemidler til personer med psykisk sygdom.

UDREDNING PÅ PSYKIATRIOMRÅDET I SVERIGE

I Sverige er der gennemført en statslig udredning med det formål, at belyse arbejdsformer, samarbejde, koordinering, ressourcer, personale og kompetence inden for institutioner, social omsorg og rehabilitering af personer med psykisk sygdom og nedsatte mentale funktioner (Nationell psykiatrisamordning 2003–2006). I slutrapporten fra denne udredning pegede man på de gode erfaringer fra Human Teknik projektet, og det blev fremhævet, at det stadigvæk var meget få personer med mentale funktionsnedsættelser, der havde mulighed for at få hjælpemidler. Desuden konstaterede udredningen, at der manglede videns- og produktudvikling inden for området. I rapporten blev det anbefalet, at det svenske Hjälpmedelsinstitutet skulle varetage organiseringen af det fortsatte udviklingsarbejde inden for området.

HJÆLPEMIDDELAMBASSADØRER

Det nordiske samarbejdsprojekt «Leva Lättare» (2006–2009) udsprang af resultaterne fra Human Teknik projektet. Leva Lättare projektet havde som formål at bidrage til øget anvendelse af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner ved psykisk sygdom. Det konkrete mål bestod i at udvikle et undervisningsmateriale, der kunne bruges til at uddanne «hjælpemiddelambassadører» i de nordiske lande.

En hjælpemiddelambassadør er en bruger, der er blevet undervist i anvendelsen af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, og dermed kan hjælpe andre personer med psykisk sygdom til at søge om og bruge relevante hjælpemidler. Desuden skal hjælpemiddelambassadørerne generelt formidle information om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, til folk med psykisk sygdom, deres pårørende, faggrupper inden for området og udviklere af hjælpemidler. Sidstnævnte med hensyn til forbedringer, ændringer og personlige tilpasninger af hjælpemidler.

Projektet fremstillede en Power Point-præsentation, som beskriver mentale funktionsnedsættelser og hvilke hjælpemidler, der kan anvendes, og hvordan de bruges. Projektet har i tilknytning til Power Point-præsentationen udarbejdet små videoer, «Kaos med möjligheter» og «14 små hjælpemidler», samt plakater og lærebøger. Desuden fik ambassadørerne Human Teknik- projektets evaluering om brug af hjælpemidler ved psykisk sygdom.

I Sverige gennemførte brugerorganisationer fire kurser med 20 deltagere på hvert kursus samt en opfølgingskonference, hvor 50 deltagere fortalte om deres ambassadør-arbejde. I 2010 blev der yderligere uddannet 67 hjælpemiddelambassadører i forbindelse med projektet «Hjälpmedel i fokus», som omtales i næste afsnit.

Hjælpeiddelambassadørerne får efter uddannelsen et undervisningsmateriale med sig og har mulighed for at låne en «hjælpeiddeltaske», med hjælpemidler til demonstration. På det svenske Hjälpmedelsinstitutets hjemmeside kan man desuden booke en ambassadør til foredrag eller undervisning.

Ambassadøruddannelserne er i mindre grad blevet gennemført i Danmark og Finland. På Island anvender Hjálpartækjamiðstöð SÍ (hjælpeiddelcentret) materialet til specialundervisning af hjælpemiddelformidlere. Materialet bruges desuden til undervisning på de norske hjælpemiddelcentraler.

Leva Lättare-projektet har endvidere publiceret en række artikler, holdt udstillinger, deltaget på messer og foretaget en række undervisningsaktiviteter om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner. Desuden har projektet medført en positiv udvikling inden for offentlig tilgængelig information om psykisk sygdom og hjælpemidler. Flere institutioner og organisationer har således forbedret og uddybet informationerne på deres hjemmesider samt udbygget og kvalificeret deres øvrige vidensformidling til den almene befolkning og relevante målgrupper inden for området.

HJÆLPEIDLER I FOKUS – FOR PERSONER MED PSYKISK FUNKTIONSNEDSÆTTELSE

Hjälpmedelsinstitutet i Sverige har af den svenske regering fået til opgave fra 2009–2011 at gøre en særlig indsats inden for området hjælpemidler til personer med psykisk sygdom. Der er afsat 15 millioner kroner om året med det formål at øge og udvikle information på området samt forbedre informationsvejene til brugere, pårørende og andre væsentlige aktører samt endvidere til at udvikle bedre service og nye hjælpemidler.

Projektet udfører også brugerundersøgelser og en kortlægning af vidensniveauet hos forskellige grupper, der har indflydelse på anvendelsen af hjælpemidler hos psykisk syge personer. Der er gennemført en sundhedsøkonomisk analyse, og der foretages en række uddannelses- og informationsinitiativer. Desuden støtter Hjälpmedelsinstitutet andre udviklingsprojekter økonomisk, hvilket Sveriges kommuner, amter, virksomheder, uddannelsesinstitutioner og interesseorganisationer kan nyde godt af. For at få støtte skal de arbejde med at fremme brugen af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, og som skaber samfundsmæssig inklusion for personer med psykisk sygdom.

Det overordnede mål med «Hjälpmedel i fokus» er, at personer med psykisk sygdom i højere grad kan deltage i samfundslivet ved at have adgang til hjælpemidler, der kan kompensere for deres mentale funktionsnedsættelser. Akkurat lige som de borgere kan, der har andre former for funktionsnedsættelser.

SAMARBEJDE MED KRIMINALFORSORGEN

Hjälpmedelsinstitutet og Kriminalvården i Sverige har indledt et samarbejde om formidling af hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, til indsatte i tre fængsler. Flere indsatte har

mentale funktionsnedsættelser. De får mulighed for at få individuelt tilpassede hjælpemidler, der kan støtte deres mentale funktioner eller som kan have en afslappende effekt og dermed modvirke stress. Der arbejdes også med tilpasning af fængselsmiljøet, hvilket kan bidrage til, at de indsatte har lettere ved at få styr på hverdagen.

Samtidig bliver ca. 50 ansatte inden for kriminalforsorgen undervist i mentale funktionsnedsættelser ved psykisk sygdom og mulighederne for at afhjælpe disse med hjælpemidler.

Dette projekt er en del af indsatserne under det ovenfor omtalte «Hjælpmiddel i fokus – for personer med psykisk funktionsnedsættelse».

AKTIV DELTAKELSE, LIKEVERD OG INKLUDERING

«Aktiv deltagelse, likeverd og inkludering. Et helhetlig hjælpemiddeltilbud» er titlen på en landsdækkende Norsk udredning (NOU 2010:5). Den skal belyse, hvordan hjælpemiddel-formidlingen og udviklingen af hjælpemidler i Norge skal se ud i fremtiden, hvilket også omfatter hjælpemidler, der støtter mentale funktioner ved psykisk sygdom. Der er især fokus på følgende temaer:

- Øget brugerdeltagelse og -samarbejde. Større valgfrihed og forenkling
- Et robust og fleksibelt hjælpemiddelsystem set i relation til den demografiske udvikling fx med hensyn til ændringer i sygdomsbilledet set i relation til den teknologiske udvikling
- Harmonisering af indsatser for at opnå helhedsorienterede løsninger
- Bedre indsatser inden for hjælpemiddelområdet med henblik på at få flere personer med funktionsnedsættelse i uddannelse og i arbejde
- Et kompetenceløft med henblik på at øge forskning, udvikling og innovation på hjælpemiddelområdet
- Brug af hverdagsteknologi som fx mobiltelefoner til støtte for personer med nedsatte mentale funktioner. Det drejer sig om individuel tilpasning og udvikling af adaptationer. Det er en opgave både for hjælpemiddelformidlere og -udviklere.

ABT-FONDEN

I 2008 startede den danske regering programmet «Anvendt Borgernær Teknologi» (ABT-fonden), hvor der blev afsat tre milliarder danske kroner til at fremme brugen af ny teknologi i den offentlige sektor indtil udgangen af 2015. Herunder hører også anvendelse af hjælpemidler til personer med mentale funktionsnedsættelser. To projekter på ADHD-området har blandt andet fået økonomisk støtte. Mere information kan findes på www.abtfonden.dk

MOBILTELEFON SOM KOGNITIV STØTTE FOR PERSONER MED ADHD, AUTISME ELLER ASPERGER SYNDROM

I det nordiske projekt «Mobiltelefon som kognitiv støtte for personer med ADHD eller Autisme/Asperger syndrom» indsamledes fra hele Norden erfaringerne fra produktudvikling, udviklingsprojekter og fra brugernes daglige mobiltelefonbrug. Målet var at fremme brugen af mobiltelefonen hos personer med autisme eller Asperger til at klare stressede hverdags-situationer.

Projektet gennemførte 10 videoforedrag på engelsk med undertekst. Det var muligt at følge foredragene i alle nordiske institutioner mm., der havde et videokonferencesystem, og de blev udsendt via Nordens Velfærdscenters portal: www.takterrassen.no/mobil/. Her ligger også andet materiale, fx om hvordan smartphones kan anvendes til støtte for nedsatte mentale funktioner.

DEN DANSKE HJÆLPEMIDDELBASE

Den danske «Hjælpemiddelbasen» indeholder ca. 48 000 hjælpemidler, der beskrives grundigt og også ofte illustreres med foto. Ved nogle af hjælpemidlerne kan man yderligere se brochurer, brugsanvisninger og videoklip. Databasen har også et ide- og debatforum for alle brugere, der er vejledninger til forskellige handicapgrupper samt links til relevant litteratur og prøvningsresultater m.m. Handikapvejledningerne består af forskellige handicaporganisationers beskrivelser af hvilken type hjælpemidler netop deres brugere kan have gavn af. Fx er ADHD foreningen en af de handicapgrupper, der har et direkte link til Hjælpemiddel-databasen, hvor foreningens medlemmer hurtigt kan få viden om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner. Hjælpemiddeldatabasen findes her: www.hmi-basen.dk/

SVENSK PORTAL FOR HJÆLPEMIDLER, DER STØTTER MENTALE FUNKTIONER

Det svenske Hjälpmedelsinstitutet har på sin hjemmeside en portal, der indeholder viden om mentale funktionsnedsættelser, om hjælpemidler, der støtter mentale funktioner, samt om hvordan man kan få et hjælpemiddel: www.hi.se/kognitionsportal Der findes oversigter med udgivelser og film om hjælpemidler til personer med psykisk sygdom, og links til relevante hjemmesider oplystes. Der er også en database med hjælpemidler, som er organiseret efter hvilke mentale funktionsnedsættelser, de kan kompensere for. Hjælpemidlerne i portalen kan fås fra amter og kommuner i Sverige, eller de kan købes på det almindelige marked.

Man kan også via portalen stille hjælpemiddelspørgsmål til en ekspert inden for området. Der findes desuden en test om «hvordan din hverdag fungerer», hvor man kan få individuelle tips til egnede hjælpemidler, og i «kognitionssimulatoren» kan man opleve, hvordan undervisning af personer med mentale funktionsnedsættelser kan foregå.

NORDENS VELFÆRDSCENTERS VIDENSNETVÆRK OM ADHD

I rapporten «Fokus på velfærdsteknologi och ADHD» belyser Nordens Velfærdscenter de hverdagsproblemer, der kan forekomme ved mentale funktionsnedsættelser, og rapporten beskriver de løsningsmuligheder, som moderne teknologi åbner for. Den indeholder forskningsresultater på området og en række personeksempler med brug af hjælpemidler, desuden har den et afsnit om beslutningstagernes roller, og den afsluttes med henvisninger til relevant litteratur og hjemmesider.

Nordens Velfærdscenter har også taget initiativ til at opbygge et nordisk vidensnetværk om ADHD og hjælpemidler.

TIDSSKRIFT FRA EN KOMMUNAL AFDELING FOR SOCIALPSYKIATRI, ALKOHOL OG NARKOTIKA

«Afdelingen för socialpsykiatri, alkohol och narkotika» i den svenske kommune Karlstad udgiver ASP Bladet, som giver oplysninger om fx hjælpemidler, der kan støtte mentale funktioner hos psykisk syge mennesker. Bladet udgives i mange forskellige former fx som trykt avis, som elektronisk nyhedsbrev, der sendes som mail eller kan læses på bladets hjemmeside. Man kan også få udvalgte nyheder som videofilm eller podcast, desuden kan man på ASP Bladets Facebookside få nyheder og diskutere indholdet. ASP Bladets hjemmeside findes her: <http://aspbladet.wordpress.com/>

Litteratur

- Berglund P. Palaszewska K. Smartphones applikationer – ett alternativt hjälpmedel, examensarbete vid Institutionen för data- och systemvetenskap. Stockholms universitet, 2010
- Brun C. Grönberg EM. Fritzon M. Man kan inte ha kaos både i huvudet och hemma. Stockholm; Hjälpmedelsinstitutet 2008
- Dahlberg R. Kognitiva hjälpmedel – nationell kartläggning av hjälpmedelsförsörjningen för personer med kognitiva funktionsnedsättningar. Stockholm. Hjälpmedelsinstitutet 2008
- Dahlberg Å. Kostnadsnyttobedömning av hjälpmedel till personer med psykisk funktionsnedsättning. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet 2010
- Dahlberg Å. Hjälpmedel lönsamma. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet 2010
- Dahlin E. Kognitiva hjälpmedel. Nationell uppföljning av hjälpmedelsförsörjningen för personer med kognitiva funktionsnedsättningar. Stockholm. Hjälpmedelsinstitutet 2010
- Granvik M. Rutiner i vardagen – varför då? Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet 2008
- Granvik M. Teknik i vardagen – varför då? Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet 2008
- Hallberg P. Einan S. Gudnason M. Karlsson N. Lagerkrantz H. Simic N. Vidje G. Winther Wehner L. Winterberg E. Fokus på välfärdsteknologi och ADHD. Stockholm: Nordens Välfärdscenter 2010
- Hellström A. Vuxna med ADHD ur ett hjälpmedelsperspektiv. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet 2006
- Hjälpmedelsinstitutet: Hjälpmedel i fokus – för personer med funktionsnedsättning. Om ett regeringsuppdrag 2009–2011. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet, 2010
- HumanTeknik. Hjälpmedelsförsörjningen för personer med psykiska funktionshinder – Rapport nr 1 Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet, 2003
- HumanTeknik. Hjälpmedel i studiesituationen för personer med psykiska funktionshinder – Rapport nr 4. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet, 2004
- HumanTeknik. Handdatorer som stöd i arbetsinriktad rehabilitering för personer med psykiska funktionshinder – Rapport nr 6. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet, 2005
- HumanTeknik. Hjälpmedel för minne och orientering vid panikångest – Rapport nr 7. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet, 2005
- HumanTeknik. HumanTeknik och jag – Rapport nr 9. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet, 2005
- Lund ML. Lindén A. Användning av vardagsteknik vid förvärvad hjärnskada. Arbetsterapeutisk bedömning och intervention i daglig aktivitet. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet, 2010
- Persson A. Hjälpmedel i fokus. Delrapport 2010. Stockholm: Hjälpmedelsinstitutet, 2011
- Svahn M. Erfarenheter av kognitiva hjälpmedel. En intervjustudie av personer med kognitiv funktionsnedsättning, Rapport från Hjälpmedelscentralen nr 55. Landstinget i Uppsala län, 2010
- Ueland T. Øie M. «Kognitiv svikt ved psykoser». Oslo: Stiftelsen for Psykiatrisk Opplysning, 2006

HJEMMESIDER

- Center for kognitivt stöd: www.klaramera.nu
- Hjælpeinstituttet, Danmark: www.hmi.dk
- Föreningen för kognitivt stöd: www.fks.org.se
- Human Teknik: www.humanteknik.se
- Hälpmiddelsinstitutet, Sverige: www.hi.se
- Nordens Velfærdscenter (NVC): www.nordicwelfare.org
- Stiftelsen for Psykiatrisk Opplysning, Norge: www.psykopp.no
- Trollreda Hjälpreda: www.trollreda.vgregion.se

Hjælpeinstituttet til støtte
for mentale funktioner
ved psykisk sygdom

Udgivet af
Nordens Velfærdscenter
www.nordicwelfare.org
© september 2012

Forfattere:
Helene Wallskär
Lilly Jensen

Redaktion:
Magnus Gudnason
Lasse Winther Wehner

Ansvarlig udgiver:
Ewa Persson-Göransson

Grafisk design: Aase Bie

Nordens Velfærdscenter Danmark

Slotsgade 8
DK-9330 Dronninglund
Danmark

Tel: +45 96 47 16 00
nvcdk@nordicwelfare.org

Nordens Velfærdscenter Sverige

Box 22028
104 22 Stockholm
Sverige

Besøgsadresse:
Hantverkargatan 29

Tel: +46 8 545 536 00
info@nordicwelfare.org

Nordens Velfærdscenter Finland

Topeliusgatan 41 A a
FI-00250 Helsingfors
Finland

nvcfi@nordicwelfare.org

Rapporten kan downloades på:
www.nordicwelfare.org under
«publikationer»